

LISZT FERENC ZENEM VÉSZETI EGYETEM

Doktori Iskola (7.6 Zenem vészet)

MEGYERI KRISZTINA

EÖTVÖS PÉTER LOVE AND OTHER DEMONS

CÍM OPERÁJÁNAK DRAMATURGIÁJA

ÉS KIFEJEZÉSI ESZKÖZEI

CÍM DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK TÉZISEI

Budapest, 2013

- I. A kutatás el zményei
- II. Források
- III. Módszer
- IV. Eredmények
- V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

I. A kutatás el zményei

Dolgozatom bevezetésében és els alfejezetében tárgyaltam az Eötvös Péter m veir l szóló elemz jelleg szakirodalmat, illetve vázoltam a kortárs opera, a kortárs zenésszínház elmúlt évtizedeinek szakirodalmi tényállását. Eszerint Eötvös Péter az utóbbi 15 évben komponált operáiról nem született még magyar nyelven átfogó jelleg munka. Az Eötvöshöz kapcsolódó szakirodalom els dleges nyelve a német és a francia. Értekezésem hiánypótló jelleg , hiszen magyar nyelven ez a dolgozat lesz az eddigi legnagyobb terjedelm írás Eötvös Péter m veir l.

A zeneszerz hangszeres és vokális m veir l összegz módon két jelent s tanulmánykötet látott napvilágot, mindkett az elmúlt évtizedben: a 2004-ben Frankfurt am Mainben megrendezett Eötvös-Symposiont követ en Hans-Klaus Jungheinrich közreadásában jelent meg az els , kisebb terjedelm tanulmány- és interjúgy jtemény, 2005-ben, címe: *Identitäten*, utalva Eötvös többes identitására: zenéjének és az t épít hatásoknak a kevertségére. A kötet a Schott-Mainz, a zeneszerz jelenlegi kottakiadójának gondozásában jelent meg. Régebbi és aktuális írások szerepelnek benne öt szerz t l, köztük magyarként Halász Péter és Pintér Éva tollából ez utóbbit dolgozatomban is felhasználtam. A másik, immár jelent sebb terjedelm kötet a *Kosmoi* címet viseli, Michael Kunkel szerkesztésében jelent meg 2007-ben, a baseli Zenem vészeti F iskola gondozásában, az ott lezajlott Eötvös-év zárásaképpen. Egyébiránt a baseli Paul Sacher Gy jteményben található Eötvös Péter kottáinak facsimiléi, illetve az operákhoz kapcsolódó librettó-anyag egyes részei, valamint kotta- és szövegvázlatok is. Ebben a kötetben található az eddigi legteljesebb dokumentáció Eötvös Péter munkásságáról. Tíz beszélgetés, köztük két jelent s magyar nyelv interjú fordítása Farkas Zoltántól és Varga Bálint Andrástól; továbbá tíz elemz jelleg írás kett kivételével német szerz kt l, a teljes bibliográfia és m lista. A dolgozatom végén közölt kib vített bibliográfia (a hozzá tartozó video- és filmográfiával együtt) ezen alapul, a 2013-ig megjelent új írásokkal b vítve.

Az Eötvös-operák kutatása azonban valamiért Franciaországban indult el nagyobb intenzitással az elmúlt néhány évben, méghozzá els sorban 2003 óta. Talán azért is, mert itt mutatták be az 1998 óta írt operáinak többségét. Három nagy egyetemi kutatócsoport és három, a kelet-európai zene elkötelezett és a kortárs opera kutatásában jelesked professzor, Grabócz Márta (Strasbourg) és Jean-Paul Olive, valamint Danielle Cohen-Lévinas (Párizs) vezetésével, megel zve ezzel a magyar muzikológia kutatásait. A magyar zenetudósok közül els sorban Farkas Zoltán, Szitha Tünde írásai jelent sek Eötvösr l, az utóbbi években pedig Rácz Judit készített fontos, forrásanyagnak vehet mélyinterjúkat a szerz vel. Számos, a Muzsikában megjelent cikk és kisebb interjú keletkezett magyar nyelven, de ahogy arra dolgozatom bevezet jében is kitérek, ezek felszínesebb képét

nyújtanak a művekről. Jelentek még Simone Hohmaier írásai, amelyek a bartóki anyanyelv hatásával foglalkoznak Eötvös műveiben, valamint Stefan Fricke elemzései, amelyek is nem az említett kötetben, hanem más kötetekben találhatóak meg, német nyelven.

A harmadik, konkrétan Eötvös Péter operatermésével foglalkozó tanulmánykötet franciául jelent meg, 2012-ben, témavezetőm, Grabócz Márta szerkesztésében, négy nagyopera elemzésével. Címe: *Les opéras de Peter Eötvös entre Orient et Occident*, vagyis *Eötvös Péter operái Kelet és Nyugat között*. E kötetben szerepel első saját publikációm is, amely tulajdonképpen francia kisdisszertációm, Párizsban írt DEA-szakedződolgozatom lírai kivonatának, széljegyzetének is tekinthető.

Nem kívánom most összegezni a kortárs nyugat-európai opera és zenészház elmúlt harminc évének szakirodalmát, amit dolgozatom első nagy fejezetében felületes módon ugyan, de áttekintettem; de meg kell említenem, hogy ez az irodalom – mely első sorban a három világnyelven: angolul, franciául és németül hozzáférhető, terminológiájában széttagolt, és az elemzett műveket tekintve igen eklektikus. Nem mindig törekszik aktualitásából kifolyólag talán nem is törekedhet a frissen komponált művek osztályozására és műfaji besorolására, inkább önmagukban próbálja azokat értelmezni, műhelytitkaikat megfejteni.

Szándékosan nem a magyar kortárs operairodalom elemzéseit vettem elő készítő feltérképezésem alapjául, ugyanis Eötvös Péter operáinak stílusa, nyelvválasztása és műfajkénti szellemisége jelentősen eltér az itthon élt magyar zeneszerzők opera-*œuvre*-jétől. Joggal sorolhatjuk Eötvöst a kortárs nyugat-európai operáírás nagy alakjai közé, annál is inkább, mivel az 1998 óta írt Eötvös-operákat külföldi intézmények és operaházak felkérésére komponálta, ott is mutatták be azokat. Annak ellenére is tény Eötvös zenéjének multikulturális volta, hogy a zeneszerző nyelvében és gondolkodásában nagy mértékben támaszkodik a bartóki színpadi és zenei-nyelvi hagyományra, ahogy ezt a dolgozatom második és harmadik fejezetében több helyen is kifejtem. Ám Eötvös gondolkodása a bartóki-kodályi hagyomány-újraértelmezést nem tükrözi közvetlenül; az, amit operáiban kifejez, olyan általánosan emberi tartalom, amit egy nyugat-európai, klasszikus és kortárs zenén edzett hallgató is könnyedén felfog, magáévá tesz. Nem véletlen tehát az a nemzetközi siker, amit az öt érettkori opera elért a világ színpadain, Európában és a tengerentúlon.

Eötvös Péter műveiről, azok bemutatóiról, képanyag és elektronikus információk formájában pontos, naprakész forrásnak tekinthető a zeneszerző saját weboldala. Emellett a Grove Lexikon megfelelő címszava is lényeges, bár az operákról nem ír kimerítően.

Számos újságcikk jelent meg a *Love and Other Demons* angol és német bemutatóiról. Ezeket ugyan végigolvastam, de dolgozatomban – túl szubjektívnek és gyakran kevésbé alátámasztottnak ítélvén az azokban megfogalmazott véleményeket – nem igazán használtam föl. Dolgozatom függelékében felsorolom a fontosabbakat. Ezek az írások, az opera műsorfüzeteivel együtt, amelyek tartalmazzák a mű librettóját is, a Schott-Mainz kiadó révén kérésre bárki számára hozzáférhetőek.

Az operákról született disszertációkat és szakdolgozatokat lényegében ugyanaz a négy-öt, Eötvössel régebb óta foglalkozó fiatal muzikológus készítette, műfajként franciák; s köztük jómagam. Ezek a szintén csak kérésre hozzáférhető dolgozatok mind kiadatlanok, de a zeneszerző jóvoltából hozzám is eljutottak, így támaszkodhattam rájuk.

II. Források

A kortársoperai elzmények és a repertoár áttekintéséhez két kötetet és egy kisebb írást tekintettem támpontnak: Giordano Ferrari *L'Opéra éclaté* című munkáját, amely esszégyjtemény a zenésszínház közelmúltjáról szól, a francia zenetudomány nézőpontjából; Björn Heile az *Opera Journal*ban megjelent rövidebb, angol nyelvű írását, amelyet első sorban a műfaji besorolások és a kortárs operáról megjelent főbb kiadványok áttekintésénél tudtam használni. A két német nyelvű Eötvös-tanulmánykötet végigolvasása után (elvileg nem beszélek németül, de ily módon rákényszerültem, hogy kevés nyelvtudásomat fejlesszem) első sorban mégiscsak a francia szakirodalomra fókuszáltam mind a kortárs operai elzmények feltérképezésénél, mind a konkrét operaelemzésekénél. Leginkább a Laurent Feneyrou által közreadott, imponáló terjedelmű írásgyjtemény szolgált segítségemre, a *Musique et dramaturgie* (2003), mely a kortárs opera válfajait és testvérműfajait közelíti meg nemrég komponált példákon keresztül, első sorban zeneesztétikai szempontból. Alcíme is ez: *Esthétique de la représentation au XXème siècle*, vagyis: *A XX. századi eladás esztétikája*.

Megpróbáltam Eötvös operáját elhelyezni ezen a színes palettán, de nem dolgozatom elején, hanem annak írása, az egyes elemzőrészletek kifejtése közben. Teljesen tárgyilagos műfaji-stiláris besorolást nem tudtam adni róla, de a műről megfogalmazott véleményem – az, hogy a *Love and Other Demons* esetében a hagyományos opera újraértelmezéséről van szó – tisztán megfogalmazódott.

Az említett Grabócz-kötet legutolsó fejezete Jean-François Boukobza francia zenetudós, egyetemi tanár munkája, mely a dolgozatom témájául vett operáról, a *Love and Other Demons*-ról szól. Erre az alapos, analitikus, összegző írásra gyakran hivatkoztam. Ugyanígy felhasználtam alapadatokat és főleg átvettem szempontokat is Aurore Rivals ugyanebben a kötetben megjelent írásából, aki a librettók szerkesztését elemezte, egymással összehasonlítva azokat (*La construction des livrets*).

A másik fontos forrásterület a doktori disszertációk és szakdolgozatok köre volt számomra, mely az említett Grabócz-kötethez annyiban kapcsolódik, hogy a szerzők jobbára ugyanazok. Ezek a munkák részletesen, mélységében tárgyalják Eötvös operáit, azok keletkezését, librettóit, színpadiságát, filozófiáját, mondanivalóját, és nem utolsósorban a szerző kompozitórikus irányultságát és technikai eszköztárát. E szempontokat viszont nem annyira a német és magyar szakirodalomban megszokott, tényszerű és analitikus módon tárják elé, hanem a francia zenei szakirodalom oldottabb stílusában, viszonylag kevés konkrét zenei megoldás felvázolásával. Ezekből a munkákból többet megértünk Eötvös zeneszerzői személyiségéről, sajátos „belső köréről”, amely magában foglalja műveinek elementáris színpadiságát és stiláris nyitottságát, mint magukról a művekről, vagyis azok zeneszerzés-technikai megvalósulásáról. Talán szerénytelen módon, de azt a feladatot tettem magam elé, hogy egyrészt folytassam az eddigi munkámat Eötvös operáin, ezzel valamelyest pótolva a magyar nyelvű elemzőmunkák hiányát, másrészt próbáljam meg zeneszerzői szemmel nézve egyesíteni az analitikus-technikai és a lényeglátó, értelmező nézőpontokat.

Első sorban két, Franciaországban született doktori értekezést vettem alapul, elsőször is Marie Laviéville-Angelier nagyszerű, átfogó munkáját, melynek címe: *L'Esthétique de Peter Eötvös: une dramaturgie de la relation* (2010, Université de Lille, témavezető :

Joëlle Caullier), vagyis: *Eötvös Péter esztétikája: a kapcsolatok dramaturgiája*. Fontos az alcím is, mert Eötvös zenéjének alapvető tulajdonságát tárgyalja a disszertáció, azt, hogy kapcsolatok útján, azok révén építkeznek, inherens színpadiságát a zenei és a személyes-színpadi kapcsolódások hálójával adja.

Bár csak a II. és III. nagy fejezet áll rendelkezésemre, az, amit a japán hatásról írok, részben az adataiból táplálkozik; illetve ez az értekezés újra rávilágított az eötvösi zene színházi alapindítatására is. A *Három n véré* l olyan adatokat és meglátásokat közöl, amelyeket össze tudtam vetni saját elemző szempontjaimmal, és amelyek ily módon engem is inspiráltak. Azt hiszem, az értekezés szerzője éleslátással, olyan, minden túlzott személyességet és a szerző személyes befolyását mellőzve elismerő megértéssel közelíti meg Eötvös színpadi műveit és zenei egyéniségét, amely önmagában kivételes. Laviéville-nek köszönhetek tehát sok olyan átfogó meglátást és összekapcsolást, melyeket a *Love and Other Demons* elemzésénél is alkalmaztam. (Laviéville ugyanis erről az operáról nem beszél, hisz az akkor, dolgozatának lezárása idején még éppen csak a színpadi megvalósulás állapotában volt.) Sajnálatos, hogy ez a disszertáció magyarra még részleteiben sincs lefordítva, anyagának információgazdagsága és a munka mélysége megérdemelné, hogy más nyelveken is hozzáférhetővé váljék.

A másik értekezést szintén 2010-ben védték meg: Aurore Rivals munkája a *Peter Eötvös: le passeur d'un savoir renouvelé* címet viseli (Paris III-Sorbonne Egyetem, témavezető: Danielle Cohen-Lévinas). Írójának alapvető meggyőződése, hogy Eötvös Péter a hagyományt, a magyar- és a nyugat-európai operahagyományt újrafogalmazó zeneszerző: szintetizáló személyiség. Műveinek összegző karakteréről én is hosszabban írtam az általam elemzett opera részleteiből kiindulva, s bár Rivals dolgozatát lényegében csak átfutottam és nem vettem igazán alapul dolgozatomhoz, de munkámban végig jelen volt az értekezés pontjának hatása is.

Csak érdekességként, de fel kell hívnom a figyelmet arra a tényre, hogy az Eötvössel alaposabban foglalkozó fiatal zenetudósok mindegyikénél, beleértve engem is, ami talán felfed valamit zenéjének érzékenységéről. Eötvös Péter operáinak cselekményében a szubtilis alakok a központiak, illetve az androgün figurák jelenléte a domináns.

S végezetül segítségért és orientált értekezésem elkészítésénél egy fiatal német zenetudóshallgató, Charlotte Hacker szakdolgozata is; az egyetlen munka, amelynek kizárólag a *Love and Other Demons* volt a témája. Ez a viszonylag kis terjedelmű írás indított el a kielemezett adatok összefoglalásában, néhány lényeges részletre is felhívta a figyelmemet. Hacker munkáját már dolgozatom elkezdése után, 2011-ben kaptam kézhez. Témánk azonos lévén, külön kihívásnak bizonyult számomra, hogy ne kövessem az általa felvázolt szerkezetet: attól eltérően, egyéni felépítésű munkát hozzak létre. Hacker dolgozata ugyanis nem ment olyan mélyre az esztétikai elemzés terén, mint a fent említett doktori értekezések, de logikus, tiszta szerkezetű, amely segítségével Hacker végigvette az opera főbb karakter- és zenei jellemzőit és rétegeit kiindulási alapként használhattam. Hackernek nem volt olyan állítása, amit igazán megcáfolhattam volna (egyébként egyik dolgozatnak sem). Mégis, ezen források olvasása után a saját értekezésemben el kellett mozdulnom egy alaposabb zenei elemzés felé, mivelhogy átfogóbb következtetéseket szerettem volna levonni Eötvös zenéjéről. Nyilvánvalóan az is segített ebben, hogy zeneszerző vagyok. Boukoba sokszínű elemzését igyekeztem beleszűrni a saját írásanyagomba, de ki is teljesíteni zenei szakelemzésekkel.

Sajnálatosan, így sem maradt lehetőség mindannak a kifejtésére, amit szerettem volna: így például nem sikerült hosszabban elemezni az Érsek jeleneteinek zenei anyagát

zeneszerzésttechnikai szempontból, és a szerelmi jelenetek zeneiségéről is keveset tudtam írni dolgozatomban, elsősorban időhiányában; az elvárt terjedelem korlátokat szabott.

III. Módszer

Mivel elsősorban zeneszerzőnek tartom magam és nem zenetudósnak, analitikus megközelítem biztos, hogy nem lehet teljesen absztrakt és nem elég tárgyilagos. Némi szubjektivitás megjelenik zenei-technikai elemzéseimben is, mivel néhol zeneszerzői, néhol pedig egyenesen eladói szempontból vizsgáltam az operát. Tudatában vagyok annak, hogy dolgozatomban egyes részei eltérhetnek egymástól a módszerek és elemzési hozzáállás tekintetében. Vannak természetesen más részei a dolgozatnak, de nagyon konkrét, mikro-analízis céljával megírt fejezetek is, valamint olyanok, amelyek az egyes jelenségek keletkezéstörténetére építenek zenei analízist (például az afrikai réteg elemzése), vagy egészen távol, művészet-esztétikai nézőpontból szemlélik a művet.

Az értekezés egymás után több áttekintési szempontot javasol az operához: egyrészt a zenei-stiláris rétegek szerinti osztályozást, majd a motivikus és a harmóniai analízist és csoportosítást; és végül a nagyforma dramaturgiájának összegző elemzését. Ezek szerencsés esetben kooperálhatnak egymással az olvasó fejében. A nagyforma analízisének nem készítettem olyan rendszerszerű, számokkal alátámasztott elemzéseket, mint Lendvai Ernő az Eötvös-köről szóló írásaiban, bár muzikológiai szempontból ez lett volna helyénvaló; megelégedtem a dramaturgiai időfolyamatok szubjektív érzékelésével, ezek leírásával, és a zenei karakterizáció rövid vizsgálatával.

Hiányosságnak tartom, hogy nem sikerült minden egyes stiláris-zenei rétegről egyenlő terjedelemben beszélnem. A mű zenei geneziséről sem beszélek, csak a szöveggönyv-változatokat tekintettem át röviden, tehát az operaszöveg dramaturgiai megvalósítására fordítottam több figyelmet.

Zeneszerzőként leginkább az Eötvös-operák dramaturgiai konstrukciója érdekelt, a színpadi-zenei elemek együttes működése. Csak dolgozatomban megírásának végéig kezdett figyelmem középpontjába kerülni a zeneszerző zenei nyelvének szerkezete és eredete; érdekesnek találtam a bartóki anyanyelv mélystruktúráként elterjedt jelenlétét Eötvös zenei tagolásaiban, formálásában, motívumaiban, egész habitusában.

Úgy érzem, hogy magyar zenei nevelésem erősen determinálja elemzési hozzáállásomat. Ugyanakkor szinte épp ilyen erősen hatott rám a Franciaországban tanulással eltöltött időszak, és így a két iskola elemzési sajátosságait próbáltam megötvözni, a magyar iskolánál időnként kevésbé száraz, inkább esztétikai nézőpont és írásmód hozzáadásával. Csak remélhetem, hogy ez részben sikerült is; és hogy a nyugati zenetudomány szempontjából viszont talán éppen közép-európai zenei hallásom és Eötvös Péter zenéjének eredetéről, magyarságáról szerzett tudásom értékelhető újszerűnek.

S fontos az is, hogy Eötvös zeneszerzői személyisége és saját zeneszerzői alkatom között sok a hasonlóság nyilván ezért is inspiráló számomra foglalkozni vele; így aztán próbáltam felhívni a figyelmet nálam a gyakran megjelenő evidenciákra, a műveken keresztüli átívelésekre, és a szerző színházi vénájára; és végül kiemelni az operáiban kiteljesedett érettkori stílusjegyeit.

IV. Eredmények

A zeneszerzőm velem iránti több éve tartó érdeklődésem, a vokális és a színpadi műfaj, a kortárs opera iránti szeretetem vezetett ahhoz, hogy ezt a témát válasszam dolgozatomhoz. Korábbi kutatásaim, Eötvös másik, megelızı operájáról írt dolgozatom és az annak kapcsán felhalmozott tudás- és adatanyag is segítette ezt a választást. S végül, a dramaturgiai mozgatórugók megismerése volt számomra a fő cél és motiváció ennek a műnek a bemutatásánál, mivel ezeket a megszerzett ismereteket akár saját kompozícióimban is tudom kamatoztatni, elvonatkoztatva a megismert mű stílusáról, nyelvétıl.

Dolgozatom eredményei a következık: példákkal alátámasztva szemléltetem a librettó együttes kialakításának tudatosságát, és a szöveggönyvön való munka tipikus, visszatérı módszereit a zeneszerzőm helyében. Kimutatom, hányféle zenei inspiráció van jelen az opera nyelvezetében, és ezek milyen szereplıtípusokhoz, illetve érzelmi vagy lelkiállapotokhoz kapcsolódnak a műben. Felsorolom Eötvös érettkori operastílusának zenei és dramaturgiai jegyeit, ezeket zenei példákkal is alátámasztom, mikro- és idınként makroszinten is. Bizonyítom, hogy Eötvös Péter műveinek stílárís nyitottsága és eklektikussága nem öncélú, hanem a dramaturgiai karakterizációt és a nagyforma tudatos felépítését szolgálja, ugyanis a stílárís-zenei rétegek váltakoztatása a feszültség hullámoztatására is alkalmas, ami pedig dinamikus módon, a hallgató figyelmét végig lekötı elıadást hoz létre.

Kiemelem Eötvös zenéjének és zeneszerzői karakterének szintetizáló, magába olvasztó voltát; megpróbálok feltérképezni, mennyiben új, illetve mennyiben régi, hagyománytisztelı az opera. Érzékeltetem a nagyforma mozgatórugóinak módosítását a szerkezeti idıarányok, a dinamikai görbék és a vokális stílusjegyek leírásának segítségével. A zenekari hangzások és az akusztikus tér használatának néhány jellegzetességére is ráirányítom az olvasó figyelmét.

Újnak tekinthetı az értekezés annyiban, hogy ez még nem született zenei elemzés, sőt magyar nyelven még egyik Eötvös-operáról sem keletkezett komolyabb írásmunka. Újszerűnek gondolom megközelítésemet azért is, mert több szempontot vonultat föl, s a francia és magyar zenei analitikát egyesíti. A Hamvai Kornél által írt librettóváltozatok és az opera zongorakivonata teljességgel feldolgozatlan forrásnak számítanak: ezek beemelése a dolgozat alapanyagai közé egyedivé teszi munkámat.

Kihívást jelentett számomra egy nemrégiben megírt operán dolgozni, amelyhez még nincs jelentıs szakirodalom. Ez volt a nehézsége, de egyben könnyebbége is munkámnak. Később lehet ségem lesz az értekezés egyes részeiben a francia fordítást készíteni, ha nemzetközi szinten is igény lesz rá.

V. Publikáció

Megyeri Krisztina: „Les projections du présent dans *Angels in America* de Peter Eötvös.” In: Grabócz Márta (szerk.): *Les opéras de Peter Eötvös entre Orient et Occident*. Paris: Éditions des archives contemporaines, 2012. 77-96.

